ZAWSZE WIERNI

ALWAYS FAITHFUL

Kim byli Polacy z Wolnego Miasta Gdańska?

Who were the Poles from the Free City of Danzig?

POLACY Z WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA BYLI…

POLES FROM THE FREE CITY OF DANZIG WERE...

Bojownikami o niepodległość 1918	-3-	Fighters for independence in 1918
Obywatelami Wolnego Miasta Gdańska	-5-	Citizens of the Free City of Danzig
Pracownikami urzędów: Komisariatu Generalnego RP	-7-	Employees working at: The Commissariat General of the Republic of Poland
Poczty	-9-	The postal service office
Kolei	-11-	The railway
Urzędu ceł	-13-	The customs office
Członkami organizacji zawodowych i politycznych	-15-	Members of Polish professional and political organizations
Nauczycielami i uczniami	-17-	Teachers and students
Duchownymi i wiernymi	-19-	Clerics and the faithful
Harcerzami	-21-	Scouts
Sportowcami	-23-	Athletes
Uczestnikami życia kulturalnego	-25-	Participants in cultural life
Więźniami KL Stutthof	-27-	Inmates at KL Stutthof
Zawsze wiernymi!	-31-	Always faithful!

Autorzy tekstów | Texts written by:
dr Danuta Drywa, Ewa Malinowska

Projekt graficzny | Graphic design:
Joanna Skoczkowska, www.czwartafala.pl

Wykorzystany materiał ikonograficzny i źródłowy | Iconographic and source material used:
Muzeum Stutthof w Sztutowie
Muzeum Gdańska
Towarzystwo Przyjaciół Gdańska
Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie

ISBN 978-83-63139-69-8

niepodległa | POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

Broszura została przygotowana przez Muzeum Stutthof i Centrum Rozwoju i Edukacji Młodzieży, dofinansowana ze środków Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017–2022 w ramach Programu Dotacyjnego „Niepodległa". Towarzyszy wystawie „Zawsze wierni. Polacy z Wolnego Miasta Gdańska".

The booklet was prepared by the Stutthof Museum and the Youth Development and Education Centre. Made possible in part by funding from the Multi-annual NIEPODLEGŁA Program 2017–2022 as part of the "Niepodległa" Funding Program. It accompanies the „Always Faithful. Poles from the Free City of Danzig" Exhibition.

KIM BYLI POLACY Z WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA?

BOJOWNIKAMI O NIEPODLEGŁOŚĆ

Gdańsk, miasto portowe, hanzeatyckie, jeden z ważniejszych portów na Bałtyku, przechodził różne koleje losu – od samodzielnego księstwa, poprzez podleganie władcom polskim, królowi pruskiemu Fryderykowi II, po miasto niepodległe za czasów wojen napoleońskich i władanie cara Rosji Aleksandra I, który ostatecznie w 1814 r. przekazał miasto Prusakom. Pod koniec XIX w. w Gdańsku nastąpiło ożywienie polskiego ruchu społecznego i kulturalnego – powstało Towarzystwo „Ogniwo" i Towarzystwo Ludowe „Jedność", którego celem było uczenie miłości do Polski. Na początku XX w. powstał w Gdańsku Komitet Polskiej Tajnej Szkoły, który w 1910 r. odrodził się na poziomie szkoły średniej, którą prowadzili dr Franciszek Kręcki i dr Bernard Filarski. Działał również oddział organizacji Polaków zaboru Pruskiego „Straż". W 1917 r. z inicjatywy Alfa Liczmańskiego i Stefana Mirau'a powstało tajne Towarzystwo Filaretów, przygotowujące młodzież do walki o niepodległość. Nadzieję odbudowania niepodległej Polski, obejmującej wszystkie ziemie z własnym wybrzeżem morskim, wzmógł wybuch powstania w Wielkopolsce w grudniu 1918 r. Wielu Polaków na Pomorzu podejmowało różne formy walki i oporu. Konspiracyjną działalność prowadziła Organizacja Wojskowa Pomorza, której szefem w grudniu 1918 r. został dr Franciszek Kręcki. Krótko przed objęciem Pomorza przez armię gen. Hallera, OWP

WHO WERE THE POLES FROM THE FREE CITY OF DANZIG?

FIGHTERS FOR INDEPENDENCE

Gdańsk – also known as Danzig at different points of its history – a port city, once member of the Hanseatic League, and one of the most important ports in the Baltic Sea, suffered many turns of fates. It went from being an independent duchy, to being subject to Polish rulers and the Prussian King Frederick II, to gaining independence during the Napoleonic Wars and during the rule of the Russian tsar Alexander I, who ultimately handed it over to the Prussians in 1814. In late 19th century, a revival of the Polish social and cultural movement took place in Gdańsk – the "Ogniwo" and "Jedność" societies were founded, whose aim was to impart love for Poland. In early 20th century, the Polish Secret School Committee was established in Gdańsk, revived in 1910 at the high school level, and led by Dr Franciszek Kręcki and Dr Bernard Filarski. Also, "Straż" became established – a branch of the organization of Poles of the Prussian Partition. In 1917, at the initiative of Alf Liczmański and Stefan Mirau, a secret Filaret Society was formed, preparing the youth for the struggle for independence. The hope of rebuilding independent

Franciszek Kręcki

Antoni Lendzion, czołowy działacz polityczny, społeczny i związkowy gdańskich Polaków

Antoni Lendzion, a leading political, social and trade union activist of Gdańsk Poles

przeformowała się w Straż Ludową. Nadzieje na przyłączenie Gdańska do Polski zostały zniweczone przez odwołanie decyzji o przybyciu wojska gen. Józefa Hallera do Polski drogą morską przez Gdańsk. 28 czerwca 1919 r. podpisano traktat pokojowy kończący I wojnę światową, na mocy którego Polsce przyznano Wielkopolskę, Pomorze po lewej stronie Wisły oraz część Górnego Śląska. Gdańsk zgodnie z postanowieniem traktatu wersalskiego, ogłoszono Wolnym Miastem.

Gdańskie kamiennice

Gdańsk tenement houses

Poland, encompassing all lands with its own seashore, was intensified by the outbreak of the Wielkopolska Uprising in December 1918. Many Poles in Pomerania initiated various forms of struggle and resistance. Also, conspiratorial activity was conducted by the Military Organization of Pomerania, whose head in December 1918 became Dr Franciszek Kręcki. Shortly before General Haller's army took over Pomerania, the Military Organization of Pomerania had been transformed into the People's Guard. Hopes of annexing Gdańsk to Poland were frustrated when the decision was cancelled for General Józef Haller's army to arrive to Poland by sea and via Gdańsk. On June 28, 1919, a peace treaty was concluded that ended the First World War, under which granted to Poland were the lands of Wielkopolska, Pomerania on the left bank of the Vistula and a part of Upper Silesia. In accordance with the provisions of the Treaty of Versailles, Gdańsk was declared a Free City.

OBYWATELAMI WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA (WMG)

15 listopada 1920 r. nastąpiło uroczyste proklamowanie Wolnego Miasta Gdańska. Artykuł 104 traktatu wersalskiego określał prawa, jakie miały przysługiwać Polsce. WMG obejmowało obszar 1893 km². Szacuje się, że obywatele gdańscy narodowości polskiej stanowili ok. 10% wszystkich mieszkańców. Według dokonanego w 1929 r. spisu mieszkańców na ogólną liczbę 404 517 mieszkańców przypadało 35 755 Polaków, czyli 11%. Artykuł 104 pkt. 5 traktatu wersalskiego stwierdzał, że: *Żadne różnice nie będą czynione w Wolnym Mieście Gdańsku na niekorzyść obywateli polskich i innych osób polskiego pochodzenia lub mówiących po polsku.* Również konstytucja gdańska zapewniała wszystkim obywatelom gdańskim między innymi równość wobec prawa, wolność osobistą, prawo osiedlania w dowolnej miejscowości, prawo wykonywania zawodu, prawo do przekonań, prawo do tworzenia związków i stowarzyszeń.

Z uprawnień o charakterze wojskowym Polska uzyskała wydzielony obszar portowy w celu składowania i przeładunku materiałów wojennych oraz sprzętu wojskowego na Westerplatte. Swobodne korzystanie z portu

CITIZENS OF THE FREE CITY OF DANZIG

On November 15, 1920, a solemn proclamation of the Free City of Danzig took place. Article 104 of the Versailles Treaty defined the rights that Poland was entitled to. The Free City of Danzig covered an area of 1893 km². It is estimated that approx. 10% of all inhabitants were made up of Gdańsk citizens of Polish nationality. According to the 1929 census, of the total of 404,517 inhabitants, 11% – or 35,755 – were Poles. Article 104.5 of the Versailles Treaty stated: *No differences shall be made in the Free City of Danzig to the detriment of Polish citizens or other people of Polish descent or those who speak Polish.* The Gdańsk Constitution also ensured that all Gdańsk citizens were equal before the law, all were granted personal freedom, the right to settle in any locality, the right to exercise their profession, freedom of belief as well as the right to form unions and associations.

Regarding military rights, Poland obtained a separate port area for the storage and transhipment of military materials and military equipment to Westerplatte. The Council of Port and Waterways was to ensure that Poland could use the port freely. In terms of transport, Poland received a number of competences related to railways, postal services, telecommunications and the Vistula waterway. Poland also had its own postal service, made up of three offices. The Free City was incorporated into the Polish customs area, and on April 1, 1922, the economic boundary was abolished. Polish customs inspectors were operating on the Polish-Gdańsk border. The offices granted to Poland – Polish Post, Council of Port and Waterways, Railways, Branch Office of Customs, Military Transit Storehouse at Westerplatte, the British and Polish Trade Bank A.G. (British-Polish

Inauguracyjne posiedzenie senatu I kadencji Wolnego Miasta Gdańska

Inauguration session of the Free City of Gdańsk first Senate

miała zapewnić Polsce Rada Portu i Dróg Wodnych. W zakresie komunikacji Polska otrzymała szereg kompetencji dotyczących kolei, poczty, telekomunikacji oraz wiślnej drogi wodnej. Polska miała też własną służbę pocztową, złożoną z trzech urzędów. Wolne Miasto zostało włączone do polskiego obszaru celnego, a od 1 kwietnia 1922 r. została zniesiona granica gospodarcza. Na granicy polsko-gdańskiej działali polscy inspektorzy celni. Przyznane Polsce urzędy – Poczta Polska, Rada Portu i Dróg Wodnych, Koleje, Ekspozytura Urzędu Cel, Wojskowa Składnica Tranzytowa na Westerplatte, The British and Polish Trade Bank A.G. (Brytyjsko-Polski Bank Handlowy S.A.) stawały się z każdym rokiem istnienia WMG „solą w oku" Niemcom.

Commercial Bank S.A.) – became a weary load for the Germans with every year of their operation in the Free City of Danzig.

Gmach senatu Wolnego Miasta Gdańska

Free City of Gdańsk Senate building

PRACOWNIKAMI POLSKICH URZĘDÓW:

EMPLOYEES WORKING AT:

KOMISARIATU GENERALNEGO RP

THE COMMISSARIAT GENERAL OF THE REPUBLIC OF POLAND

Do czuwania nad realizacją i obroną praw Polski i polskich pracowników urzędów oraz ludności polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku powołany został Komisarz Generalny Rzeczypospolitej Polskiej, jako przedstawiciel Polski przy przedstawicielu Wysokiego Komisarza Ligi Narodów.

Komisarz Generalny RP jako przedstawiciel Rządu Polskiego był zwierzchnikiem wszystkich urzędów polskich działających w Gdańsku. Był on pośrednikiem pomiędzy urzędami polskimi, a władzami Gdańska, czy Wysokim Komisarzem Ligi Narodów. Również Senat Wolnego Miasta Gdańska mógł zwracać się do Rządu Polskiego tylko za pośrednictwem Komisarza Generalnego RP w Gdańsku. Biuro Komisarza Generalnego RP dzieliło się na cztery wydziały (ogólny, polityczny, konsularny z biurem paszportowym i traktatowy). W każdym z nich pracowali polscy

To supervise the implementation and defence of the rights of Poland and Polish office employees and the Polish population living in the Free City of Danzig, the Commissioner-General of the Republic of Poland was appointed as a representative of Poland liaising with the representative of the High Commissioner of the League of Nations.

The Polish Commissioner-General acting as the representative of the Polish Government was the head of all Polish offices operating in Gdańsk. He was an intermediary between Polish offices and the Gdańsk authorities, or the High Commissioner of the League of Nations. Also, the Senate of the Free City of Danzig was able to address the Polish Government only through

Gmach Komisariatu RP w Wolnym Mieście Gdańsku

Building of the Commissioner-General of the Republic of Poland in the Free City of Gdańsk

Henryk Strasburger, Komisarz Generalny RP w latach 1924–32

The Commissioner-General of the Republic of Poland in 1924–32

Kazimierz Papée, Komisarz Generalny RP w latach 1932–36

The Commissioner-General of the Republic of Poland in 1932–36

urzędnicy. Ponadto w skład biura wchodził również: Wydział Wojskowy, Pełnomocnik dla handlu zagranicznego, Attaché emigracyjny, Urząd marynarki handlowej, Delegatura Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej i Oddział Polskiej Agencji telegraficznej. Przy Komisarzu Generalnym RP działała także ekspozytura Oddziału II, czyli polski wywiad. Oprócz prowadzenia działań wywiadowczych oficerowie Oddziału II tworzyli między innymi zakonspirowane grupy i finansowali polskie organizacje na Śląsku Opolskim, w Prusach Wschodnich i w Gdańsku. Poza urzędami działały: Polska Kasa Rządowa, będąca delegaturą Banku Polskiego, Inspektorat Ceł, Dyrekcja Okręgowa Polskich Kolei Państwowych, Dyrekcja Poczt i Telegrafów w Gdańsku oraz personel nauczycielski państwowych uczelni średnich i niższych, zależnych formalnie od Macierzy Szkolnej. Od kwietnia 1920 r. do września 1939 r. funkcję Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej sprawowało pięć osób: Maciej Biesiadecki, Leon Pluciński, Henryk Starsburger, Kazimierz Papée oraz ostatni Marian Chodacki – od stycznia 1937 r. do września 1939 r.

the Commissioner-General of the Republic of Poland in Gdańsk. The Office of the Commissioner-General of the Republic of Poland was divided into four departments (general, political, consular with the passport office, and treaty office). Polish officials worked in each of them. The office also included: Military Department, Plenipotentiary for Foreign Trade, Attaché in exile, Commercial Navy Office, Delegation of the General Prosecutor's Office of the Republic of Poland, and Branch of the Polish Telegraph Agency. At the office of the Commissioner-General of the Republic of Poland also functioned a branch of the 2nd Division, or Polish intelligence. In addition to conducting intelligence activities, 2nd Division officers also created secret groups and financed Polish organizations in the Opole area, East Prussia and Gdańsk. Apart from the offices, there were also: the Polish State Treasury, a branch of the Bank of Poland, the Customs Inspectorate, District Directorate of Polish State Railways, the Postal and Telegraph Directorate in Gdańsk, and the teaching staff of state-owned junior and high schools, formally dependent on the Polish Educational Society [Macierz Szkolna]. Between April 1920 and September 1939 five people fulfilled the function of the Commissioner-General of the Republic of Poland: Maciej Biesiadecki, Leon Pluciński, Henryk Starsburger, Kazimierz Papée and Marian Chodacki – from January 1937 to September 1939.

POCZTY POLSKIEJ

Na podstawie art. 104 traktatu wersalskiego Polska uzyskała 10 stycznia 1920 r. prawo do zorganizowania w porcie gdańskim własnej służby pocztowej, telegraficznej i telefonicznej, pomiędzy Polską i portem gdańskim oraz Polską z zagranicą przez port gdański. Funkcję „delegata dla spraw pocztowo-telegraficznych" w Wolnym Mieście Gdańsku pełnił od początku wiceprezes Dyrekcji Poczt i Telegrafów w Warszawie, dr Kazimierz Lenartowicz, który zorganizował również Dyrekcję Poczt i Telegrafów na Pomorzu Gdańskim. Pierwsza polska wykonawcza placówka pocztowa została uruchomiona w porcie gdańskim jako Urząd Ekspedycji Pocztowej Gdańsk–Nowy Port. Na Głównym Dworcu Kolejowym w Gdańsku uruchomiono Polski Urząd Pocztowy nr 2, jako urząd do wymiany przesyłek pomiędzy krajowymi urzędami pocztowymi w Gdańsku, a polskimi urzędami pocztowymi.

THE POSTAL SERVICE OFFICE

Based on Art. 104 of the Treaty of Versailles, on January 10, 1920, Poland was granted the right to organize its own postal, telegraph and telephone service in the Gdańsk port, between Poland and the Port of Gdańsk, and Poland with foreign countries via the Port of Gdańsk. In the Free City of Danzig, the post of "delegate for postal and telegraphic affairs" was entrusted to Dr Kazimierz Lenartowicz, deputy president of the Postal and Telegraph Directorate in Warsaw, who also administered the Postal and Telegraph Directorate in Pomerelia. The first Polish executive post office was launched in the port of Gdańsk as Expedition Post Office of Gdańsk – Nowy Port. At the Main Railway Station in Gdańsk, the Polish Post Office No. 2 was opened, as an office for exchanging shipments between national post offices in Gdańsk and Polish post offices.

Pracownicy polscy przed PUPT nr 1 w Gdańsku

Polish workers in front of Polish Post and Telephone Office no. 1 in Gdańsk

Pracownicy Poczty Polskiej w Gdańsku przed Dworcem Głównym w Gdyni
Polish postmen from Gdańsk in front of Gdynia Main Railway Station

Polskiej ludności cywilnej do komunikacji z Polską służył Polski Urząd Pocztowo-Telegraficzny nr 1 przy Pl. Heweliusza. Praca polskich pocztowców spotykała się z wrogim nastawieniem ludności niemieckiej, niszczono polskie skrzynki, które zaczęto wieszać od 1925 r., a kiedy uruchomiono za pośrednictwem polskich listonoszy służbę doręczeń, roznoszących pocztę obrzucano kamieniami, lżono. 1 września 1939 r. w wyniku ataku na Pocztę Polską w Gdańsku 6 jej pracowników poległo, 6 osób zmarło na skutek odniesionych ran, a 38 obrońców, decyzją polowego sądu wojennego, rozstrzelano 5 października 1939 r.

To communicate with Poland, the Polish civilian population used the Polish Postal and Telegraphic Office No. 1 at Hevelius Square. The work of Polish postal workers met with hostility on the part of the German population, Polish mail boxes – installed starting from 1925 – were destroyed, and when mail began to be delivered personally by Polish postmen, they were attacked with stones. On 1st September 1939, as a result of the attack on the Polish Post Office in Gdańsk, 6 of its employees were killed, 6 people died as a result of wounds, and 38 defenders were shot on October 5, 1939 after a drumhead court-martial.

DYREKCJA POCZT I TELEGRAFÓW P.T.
~~W WARSZAWIE~~ w Gdańsku

LEGITYMACJA
ważna do dnia 31 Grudnia 1932

uprawniająca w myśl rozporządzenia Min. Kolei Żelaznych w sprawie ulg w opłatach za przejazd kolejami żelaznemi pracowników państwowych w stanie spoczynku z dnia 17/VIII. 1920 r. (Monitor Polski z dnia 23/VIII. 1920 r. Nr. 190).

Pana Józefa Zakrzewskiego
em. Prezesa Dyrekcji Poczt i Telegrafów

do korzystania z 50% zniżki w opłatach za przejazd kolejami państwowemi w klasie II

Gdańsk d. 30 grudnia 1931

Prezes Dyrekcji

KOLEI | THE RAILWAYS

W 1920 r. w Gdańsku, który stał się siedzibą dyrekcji pomorskiej PKP, przystąpiono do tworzenia Polskiej Dyrekcji Kolejowej, której pracownikami byli Polacy z wszystkich regionów Polski. Na ogólną liczbę zatrudnionych na kolei 4028 pracowników 1931 było obywatelami Wolnego Miasta Gdańska pochodzenia polskiego, 48 obywateli polskich i 2049 obywateli Wolnego Miasta Gdańska pochodzenia niemieckiego. Niemcy w obawie przed napływem znacznej ilości Polaków do Gdańska, zwrócili się do Ligi Narodów i za jej pośrednictwem w 1933 r. Dyrekcję Pomorską PKP przeniesiono do Torunia, a w Gdańsku powstała filia DOKP – Biuro Gdańskie PKP w Gdańsku, które pozostało w zajmowanym gmachu dawnej DOKP, dokąd sprowadziły się inne polskie urzędy: Polski Inspektorat i Ekspozytura Ceł w Gdańsku, Zarząd Główny Gminy Polskiej – Związku Polaków w Gdańsku, Inspektorat Macierzy Szkolnej w Gdańsku, Konserwatorium Macierzy Szkolnej, Szkoła Średnia Macierzy Szkolnej, Chorągiew Harcerstwa Polskiego w Gdańsku. Gmach dawnej DOKP stał się odtąd kuźnią polskości Wolnego Miasta Gdańska. Polscy kolejarze ściśle współpracowali z polskimi pracownikami innych instytucji i działaczami organizacji polskich. Tutaj odbywały się ćwiczenia Polskiej Tajnej Organizacji Wojskowej, tu odbywały się próby polskiej orkiestry kolejowej, próby teatralne Towarzystwa Miłośników Sceny.

Paweł Głembicz, pracownik PKP
Paweł Głembicz,
Polish National Railways worker

In 1920, in Gdańsk, which had become the headquarters of the Pomeranian division of the Polish State Railways, the Polish Railway Directorate was established, whose employees were Poles coming from all regions of Poland. For the total number of 4,028 employees working on the railway, 1,931 were citizens of the Free City of Danzig of Polish descent, further 48 were Polish citizens and 2,049 were citizens of the Free City of Danzig of German descent. Fearing the influx of a large number of Poles to Gdańsk, the Germans turned to the League of Nations and it was via the League that the Pomeranian Directorate of the Polish State Railways was moved to Toruń in 1933, and a branch of the District Directorate of the Polish State Railways was established in Gdańsk – the Gdańsk Office of the Polish State Railways, which remained in the building of the former District Directorate of the Polish State Railways. That was also where other polish offices were moved: the Polish Inspectorate and Customs Branch in Gdańsk, the Main Board of the Polish Communes – Union of Poles in Gdańsk, the Inspectorate of the Polish Educational Society in Gdańsk, the Conservatory of the Polish Educational Society, the High School of the Polish Educational Society, Polish Scout Association in Gdańsk. The building of the former District Directorate of the Polish State Railways had since become the place of reinforcing

Bezpłatny przewóz bagażu 30 Kg — 30 Kg Freigepäck.
DYREKCJA OKRĘGOWA KOLEI PAŃSTWOWYCH W TORUNIU
BEZIRKSDIREKTION DER STAATSBAHNEN IN TORUN
BILET BEZPŁATNY OKRESOWY IMIENNY
DAUERFREIKARTE
Klasa 3 Klasse A/39. № 000645
wydany na przejazd w obrębie ausgestellt für die Strecke Do Neufahrwasser Praust
dla für Głembicz Paweł
Ważny do dnia gültig bis 31 XII. 1934
Toruń, dnia den 1 1939
Podpis Unterschrift
Drukarnia Państwowa nr 90360 22.VI.36

Edward Nitka – zawiadowca stacji PKP w Straszynie (w górnym rzędzie)
Edward Nitka – station master in Straszyn (in the top row)

Także Okręg Gdański Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" zrzeszał najwięcej osób zatrudnionych na kolei. W 1928 r. na 200 druhów sokolich było około 130 kolejarzy. Podobnie jak pocztowców także i polskich kolejarzy nie ominęły szykany ze strony bojówek SS i SA. Po wybuchu wojny na listach do aresztowań znalazło się wielu kolejarzy. Z ponad 826 aresztowanych pracowników PKP więcej niż 200 zginęło w obozach koncentracyjnych.

Pracownik Polskich Kolei Państwowych
Polish National Railway worker

Polish nationality in the Free City of Danzig. Polish railway employees worked closely with Polish staff of other institutions and activists of Polish organizations. This was where exercises of the Polish Secret Military Organization, rehearsals of the Polish railway orchestra, and theatre rehearsals of the Stage Enthusiasts Society took place. Also the Gdańsk District of the "Sokół" Gymnastics Society included the most people employed on the railway. In 1928, there were about 130 railwaymen per every 200 scouts. Similarly to postmen and Polish railway employees, they did not avoid persecution from the SS and SA militias. After the outbreak of World War II, many railway employees were on the arrest lists. Out of more than 826 Polish railway employees who were arrested, more than 200 died in concentration camps.

URZĘDU CEŁ

10 stycznia 1922 r., po wejściu w życie artykułu 197 umowy warszawskiej o wprowadzeniu jednolitych przepisów taryfy celnej w Wolnym Mieście Gdańsku rozpoczął swoją działalność Inspektorat Ceł, a wszyscy urzędnicy celni otrzymali status polskich inspektorów celnych. W ten sposób włączono terytorium Wolnego Miasta Gdańska do obszaru celnego Polski i zniesiono granicę gospodarczą. Jednak podporządkowana senatowi gdańskiemu administracja celna czyniła wszystko, żeby zaszkodzić interesom Polski. Rozwinął się „oficjalny" przemyt towarów z Prus Wschodnich i Niemiec, a wraz ze wzrostem znaczenia NSDAP w Gdańsku powszechnym stał się przemyt akcesoriów i ubiorów organizacyjnych, mundurów i ekwipunku wojskowego, broni, samochodów, motocykli, narzędzi do warsztatów technicznych, jak i materiałów propagandowych, broszur i książek. Masowy przemyt uprawiano w porcie gdańskim i na Zalewie Wiślanym, z tego część towaru była przeznaczona na polski rynek. W ostatnich mie-

THE CUSTOMS OFFICE

On January 10, 1922, after Article 197 of the Warsaw Agreement on the introduction of uniform customs tariff regulations entered into force in the Free City of Danzig, the Customs Inspectorate began its activity, and all customs officials were granted the status of Polish customs inspectors. In this way, the territory of the Free City of Danzig became included in the customs territory of Poland and the economic boundary was abolished. However, the customs administration subordinate to the Senate of Gdańsk did everything to harm the interests of Poland. The "official" smuggling of goods from East Prussia and Germany developed, and with the rise of the NSDAP in Gdańsk, it became commonplace practice to smuggle accessories and organizational outfits, uniforms and military equipment, weapons, cars, motorcycles, tools for technical workshops and propaganda materials, brochures and books. Mass smuggling developed in the port of Gdańsk

Polski celnik na granicy Polski z Niemcami
Polish customs officer at the Polish-German border

siącach przed wybuchem wojny wzmógł się przerzut sprzętu wojskowego z Prus Wschodnich do Wolnego Miasta Gdańska. W tym czasie jedynym nieprzejednanym czynnikiem kontroli przemytu z Niemiec do Gdańska byli polscy inspektorzy celni w terenowych ośrodkach w Kałdowie, Nowym Dworze i podległych im placówkach oficerskich we wsi Stutthof [Sztutowo], Jazowie, Dołach, Piekle i Szymankowie. Jednak ataki niemieckie przeciwko polskim inspektorom na granicy celnej paraliżowały ich działalność służbową. 27 sierpnia 1939 r. aresztowano dwóch inspektorów w Piekle, wywożąc ich do więzienia w Gdańsku. W Kałdowie od 14 sierpnia siedziba inspektorów została otoczona stałymi posterunkami SA. W nocy z 31 sierpnia na 1 września stacja kolejowa w Szymankowie została otoczona oddziałami SA i SS, a na budynek Inspektoratu Ceł w Malborku zostały nakierowane lufy czołgu i dwóch samochodów pancernych. 1 września w Gdańsku oddziały SS i SA otoczyły siedzibę Inspektoratu Ceł w Gdańsku i rozpoczęły szturm. Po zajęciu budynku aresztowano Naczelnego Inspektora Ceł, dr Stanisława Mielecha, inspektorów celnych oraz oficerów ze sztabu Ekspozytury i poprowadzono ich do więzienia w Viktoria Schule. Następnie niektórzy zostali umieszczeni wraz z żołnierzami walczącymi na Westerplatte w Stalagu I A w Stablack (Olsztynek), inni w obozie Hohenbruch, część została umieszczona w obozie Stutthof lub rozstrzelana w Lasach Szpęgawskich.

and on the Vistula Lagoon; part of products was intended for the Polish market. In the last months preceding the outbreak of the war, the transfer of military equipment from East Prussia to the Free City of Danzig increased. At that time, the only intransigent element of smuggling control from Germany to Gdańsk were the Polish customs inspectors in the local centres in Kałdowo, Nowy Dwór and their officers in the villages of Stutthof [Sztutowo], Jazów, Doły, Piekło and Szymanków. However, German attacks against Polish inspectors on the customs border paralyzed their professional activities. On August 27, 1939, two inspectors were arrested in Piekło, and taken to a prison in Gdańsk. Starting from August 14, the inspectors' office in Kałdowo was surrounded by permanent SA outposts. On the night of August 31, the railway station in Szymankowo was surrounded by SA and SS troops, and the barrels of the tank and two armoured cars were pointed at the building of the Customs Inspectorate in Malbork. On 1 September in Gdańsk, the SS and SA troops surrounded the headquarters of the Customs Inspectorate in Gdańsk. The assault on the seat of the Customs Inspectorate began. After the building was taken over, the Chief Inspector of Customs, Dr Stanisław Mielech, customs inspectors and officers from the staff of the branch office were arrested and led to the prison in Viktoria Schule. Then some were placed together with soldiers fighting at Westerplatte in Stalag I A in Stablack [Olsztynek], others in the Hohenbruch camp or in the Stutthof camp, or shot in the Szpęgawski Forest.

Polscy inspektorzy celni na placówce w Sztutowie

Polish customs officers at the outpost in Sztutowo

CZŁONKAMI POLSKICH ORGANIZACJI ZAWODOWYCH I POLITYCZNYCH

MEMBERS OF POLISH PROFESSIONAL AND POLITICAL ORGANIZATIONS

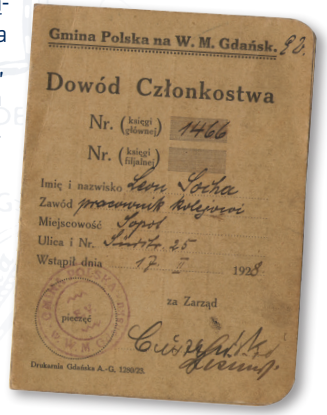
Gmina Polska na W. M. Gdańsk.

Dowód Członkostwa

Nr. (księgi głównej) 1466

Nr. (księgi filjalnej)

Imię i nazwisko Leon Sosza

Zawód pracownik kolejowy

Miejscowość Sopot

Ulica i Nr. Sobieskiego 25

Wstąpił dnia 17. 7. 1928

za Zarząd

pieczęć

Drukarnia Gdańska A.-G. 1260/28.

Pierwszą organizacją skupiającą ogół Polaków Wolnego Miasta Gdańska była utworzona w 1918 r., złożona z 50 delegatów, Naczelna Rada Ludowa. 21 kwietnia 1921 r. z jej inicjatywy powołano organizację społeczną pod nazwą Gmina Polska. Jej celem było zaspokojenie potrzeb społecznych, oświatowych i kulturalnych ludności polskiej Wolnego Miasta Gdańska, niesienie pomocy materialnej i prawnej, uczestniczenie w wyborach do gdańskich ciał komunalnych i ustawodawczych, koordynacja działań wszystkich istniejących związków, stowarzyszeń i instytucji kulturalno-oświatowych, opieka nad turystami przybyłymi z Polski i polskimi emigrantami przechodzącymi przez port gdański, pośrednictwo w znalezieniu pracy i pomoc przy budowie kościołów polskich. Jej prezesem został Józef Czyżewski, nazywany ojcem Kaszubów, starosta Straży Polskiej w Gdańsku. W celu koordynacji działań różnych polskich organizacji i stowarzyszeń istniejących w Wolnym Mieście Gdańsku powołano do życia Związek Towarzystw Polskich. Skupiał on 38 organizacji, w tym Zjednoczenie Zawodowe Polskie, Związek Gospodarczy, Zjednoczenie Kupców i Przemysłowców, Polski Biały Krzyż, Czerwony Krzyż, Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół" i inne. W czerwcu 1933 r. powstał Związek Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku, który w opublikowanym programie działania za główny cel uznał zjednoczenie w Wolnym Mieście Gdańsku wszystkich Polaków bez względu na wyznanie

The first organization gathering all Poles of the Free City of Gdańsk was the Chief People's Council created in 1918, and consisting of 50 delegates. On April 21, 1921, at its initiative, a social organization was established under the name of the Commune of Poland. Its purpose was to meet the social, educational and cultural needs of the Polish population of the Free City of Danzig, provide material and legal assistance, participate in municipal and legislative elections in Gdańsk, coordinate activities of all existing unions, cultural and educational associations and institutions, provide support for tourists arriving from Poland and Polish emigrants passing through the Gdańsk port, mediate in finding a job and help in building Polish churches. Its president was Józef Czyżewski, called the father of the Kashubians, head of the Polish Guard in Gdańsk. In order to coordinate the activities of various Polish organizations and associations existing in the Free City of Danzig, the Union of Polish Societies was established. It gathered 38 organizations, including the Polish Professional Union, the Economic Union, the Union of Merchants and Industrialists, the Polish White Cross, the Red Cross, the Polish Gym Association "Sokół", and other. In June 1933, a Union of Poles was founded in the Free City of Danzig, which published the action programme that recognized its primary aim to be the unification of all Poles in the Free

Członkowie Gminy Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku z Józefem Czyżewskim na czele
Members of the Polish Community in the Free City of Gdańsk with Józef Czyżewski in the front

i pochodzenie. Miał walczyć o dobro kraju i w obronie języka polskiego i polskiej szkoły oraz o równouprawnienie z ludnością niemiecką. W 1937 r., z połączenia Gminy Polskiej i Związku Polaków utworzono organizację pod nazwą Gmina Polska – Związek Polaków w Gdańsku. W latach 1928–1937 wiceprezesem Gminy Polskiej w Gdańsku oraz trzykrotnie posłem Zgromadzenia Ludowego (Volkstagu) Wolnego Miasta Gdańska był Antoni Lendzion. Prezesi polskich organizacji podpisali memoriał wystosowany do gdańskiego Volkstagu, w którym zwracano uwagę na utrudnienia w wykonywaniu zawodu polskim pracownikom placówek gospodarczych i rzemieślniczych, zakaz angażowania kapitanów polskich, zakaz wykonywania przez Polaków zawodu adwokackiego i utrudnienia w osiedlaniu się i podejmowaniu pracy na terenie Wolnego Miasta Gdańska polskim lekarzom. Polscy posłowie do Volksatgu: Antoni Lendzion i Antoni Budzyński wielokrotnie interweniowali u władz gdańskich przeciwko dyskryminacji Polaków.

City of Danzig regardless of their religion or descent. It was to fight for the good of the country, defend the Polish language and Polish school and struggle for equality with the German population. In 1937, the Polish Commune and the Union of Poles were merged to create an organization jointly called the Polish Commune – the Union of Poles in Gdańsk. In 1928–1937, Antoni Lendzion was the vice-president of the Polish Commune in, and three times deputy to the Volkstag of the Free City of Danzig. The presidents of Polish organizations signed a memorandum addressed to the Volkstag in Gdańsk, drawing attention to the difficulties in exercising their professions faced by Polish employees of economic and craft establishments, prohibition to employ Polish captains, banning Polish lawyers from practising law as well as hindering Polish doctors from settling and taking up work in the Free City of Danzig. Polish deputies to Volkstag: Antoni Lendzion and Antoni Budzyński repeatedly intervened with the Gdańsk authorities against discrimination against Poles.

NAUCZYCIELAMI I UCZNIAMI

TEACHERS AND STUDENTS

Staraniem Komisji Szkolnej Naczelnej Rady Ludowej w listopadzie 1921r. ukonstytuował się zarząd Macierzy Szkolnej, której zadaniem było przestrzeganie zawartych umów i porozumień dotyczących uprawnień w edukacji ludności pochodzenia polskiego. Ponadto ślubowano:

Bronić będziemy na każdym kroku duszy dziecka polskiego przed germanizowaniem i szerzyć wśród ludności polskiej w Gdańsku znajomość języka i kultury polskiej; rozniecać będziemy w sercach jej miłość do Ojczyzny i budzić stale i systematycznie poczucie godności narodowej oraz ścisłej łączności z wielkim naszym Narodem. Tak nam dopomóż Bóg.

W 1920 r. władze gdańskie utworzyły tylko jedną szkołę z polskim językiem nauczania dla 225 dzieci, a w okolicznych wsiach nie było polskich szkół. Dzięki staraniom Macierzy Szkolnej w 1922 r. otworzono Gimnazjum Polskie, szkołę Dokształcającą Zawodowo oraz Polskie Konserwatorium Muzyczne, zorganizowano również Wyższą Szkołę Handlową, a w 1934 r. Polską Średnią Szkołę. Macierz Szkolna wystąpiła również o utworzenie sześciu szkół senackich, będących pod kuratelą Senatu WMG, z polskim językiem nauczania w Piekle, Cieplewie, Bielkówku, Skowarczu, Trąbkach Wielkich i Ełganowie oraz o utworzenie oddziałów religii i języka polskiego w Kłodawie i Gołębiewie. W latach 1927–1937 w Gdańsku, Nowym Porcie, Wrzeszczu, Sopocie, Trąbkach Wielkich, Ełganowie, Szymankowie i Piekle utworzono również osiem polskich szkół prywatnych. Trąbki Wielkie Niemcy nazywali „Gniazdem Polaków" *(Polennest)* na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Szkoły polskie

In November 1921, thanks to the School Commission of the Supreme People's Council, the management of the Polish Educational Society [Macierz Szkolna] was formed, whose task was to observe concluded agreements and agreements on the rights concerning education of people of Polish origin. In addition, the following oath was taken:

Every step of the way, we shall defend the soul of the Polish child against German influence, and spread the knowledge of Polish language and culture among the Polish people in Gdańsk; we will rekindle their love for homeland in their hearts and constantly arouse a sense of national dignity and close communication with our great nation. So help us God.

In 1920, the Gdańsk authorities created only one school with Polish language of instruction for 225 children, and there were no Polish schools in the neighbouring villages. Thanks to the efforts of the Polish Educational Society, in 1922, a Polish Lower Secondary School was opened, a Vocational Training School and a Polish Conservatory of Music; also, a Higher School of Commerce was organized, and – in 1934 – a Polish High School. The Polish Educational Society also requested the creation of six Senate schools under the tutelage of the Senate of the Free City of Danzig, with Polish language of instruction, in Piekło, Cieplewo, Bielkówko, Skowarcz, Trąbki Wielkie and Ełganowo, and the creation of branches of religion and Polish in Kłodawa and Gołębiewo. In 1927–1937, also eight private Polish schools were established in Gdańsk, Nowy Port, Wrzeszcz, Sopot, Trąbki Wielkie, Ełganowo, Szymankowo and Piekło.

na terenie Wolnego Miasta Gdańska stały się głównym ośrodkiem życia społeczno-kulturalnego miejscowych Polaków. Organizowały akademie, wieczornice, występy chórów, zespołów teatralnych, wygłaszano odczyty, prowadzono akcję dokształcenia i upowszechniania czytelnictwa i prasy polskiej. Głównymi inicjatorami tych działań byli nauczyciele. Od 1932 r. nauczyciele kierowani z kraju do szkół na terenie Niemiec i Wolnego Miasta Gdańska formalnie byli pracownikami Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Gimnazjum Polskie w Gdańsku odznaczało się wysokim poziomem nauczania. Mimo to Senat gdański odmówił uznania świadectw Gimnazjum Polskiego, przyznając jego absolwentom jedynie prawo do ubiegania się o przyjęcie na Politechnikę Gdańską. Najwybitniejszą postacią wśród grona nauczycielskiego był polonista dr Władysław Pniewski, naukowiec, popularyzator wiedzy o języku i literaturze ojczystej, miłośnik polskiej książki i literatury kaszubskiej. Władysław Pniewski wraz z innymi nauczycielami Gimnazjum Polskiego brał czynny udział w pracach Macierzy Szkolnej, Gminy Polskiej, Związku Polaków, Polskiej Rady Kultury, w działalności Towarzystw Naukowych, młodzieżowych, kobiecych, charytatywnych i innych. Samo Gimnazjum Polskie było miejscem, w którym powstawały różnego rodzaju organizacje młodzieżowe – chór, harcerstwo, klub sportowy, koła zainteresowań.

The town of Trąbki Wielkie was referred to by the Germans as the "Polish nest" (Polennest) in the Free City of Danzig. Polish schools in the Free City of Danzig became the main centre of social and cultural life of local Poles. They organized academies, evening meetings, choir performances, theatrical groups, also lectures were delivered, and actions of supplementary training and promoting readership and the Polish press were conducted. Teachers were the main initiators of these activities. From 1932, teachers directed from Poland to schools in Germany and the Free City of Danzig were formally employed by the Ministry of Foreign Affairs. The Polish Junior High School in Gdańsk boasted a high standard of teaching. Despite this, the Gdańsk Senate refused to recognize the certificates of the Polish Junior High School, admitting its graduates only the right to apply for admission to the Gdańsk University of Technology. The most outstanding figure amongst the teaching staff was the Polish philosopher, Dr Władysław Pniewski, a scientist, promoter of knowledge about Polish language and literature, aficionado of Polish books and Kashubian literature Together with other teachers of the Polish Junior High School, Władysław Pniewski took an active part in the work of the Polish Educational Society, the Polish Commune, the Union of Poles, the Polish Cultural Council, as well as in the activities of scientific or youth societies, women's organizations or charities. The Polish Junior High School as such was a place where various kinds of youth organizations were formed – a choir, scouting, sports club and extracurricular activities.

Nauczyciele Zespołu Szkół Handlowych Macierzy Szkolnej w Gdańsku z dyrektorem Marianem Seredyńskim (w środku), pierwszy z prawej Alfons Liczmański.

Teachers of the Commerce Schools in Gdansk with the director Marian Seredyński (in the middle), the first from the right Alfons Liczmański.

DUCHOWNYMI I WIERNYMI

Główną diecezją utworzonego 12 sierpnia 1919 r. województwa pomorskiego była diecezja chełmińska z siedzibą w Pelplinie. Oddzielną diecezję stanowiła diecezja Gdańska erygowana bullą papieża Piusa XI z 30 grudnia 1925 r., w skład której weszło terytorium dotąd, pod względem kościelnym, należące do dwóch diecezji – chełmińskiej (18 parafii) i warmińskiej (17 parafii). Pierwszym ordynariuszem diecezji gdańskiej, która do 28 czerwca 1972 roku zachowała prawo egzempcji, został jej dotychczasowy administrator apostolski ks. Edward O'Rourke. Od 1911 r. do 1939 r. w Wolnym Mieście Gdańsku zaangażowanych było 16 polskich kapłanów. Na posługi do Gdańska kierowani byli księża z diecezji pelplińskiej. W związku z tym, że na terenie

CLERICS AND THE FAITHFUL

The main diocese of the Pomeranian Voivodeship established on August 12, 1919 was that of Chełmno, with its seat in Pelplin. A separate diocese was that of Gdańsk founded by the bull of Pope Pius XI of December 30, 1925, which included the territory which (as far as church administration is concerned) previously belonged to two dioceses – those of Chełmno (18 parishes) and Warmia (17 parishes). The first ordinary of the diocese of Gdańsk, which until June 28, 1972 had retained the right of exemption, became its then apostolic administrator, Fr. Edward O'Rourke. From 1911 to 1939, 16 Polish priests were active in the Free City of Danzig. The priests serving in Gdańsk were those directed from the Pelplin diocese. Due to the fact

Działacze polscy wraz z duchownymi gdańskimi i bp. Edwardem O'Rourke podczas konsekracji kościoła pw. św. Stanisława BM w Gdańsku-Wrzeszczu, 1934 r.

Polish activists along with Gdańsk clerics and bishop Edward O'Rourke during the consecration of the church St. Stanisław in Gdańsk-Wrzeszcz, 1934

Gdańska ludność polska nie posiadała własnej świątyni w 1923 r. powołano Towarzystwo Budowy Kościołów Polskich. Prezesem został wybrany wikariusz kościoła św. Mikołaja, bł. ks. Bronisław Komorowski. W 1925 r. odbyło się poświęcenie nowego kościoła pod wezwaniem św. Stanisława we Wrzeszczu, w miejscu starej ujeżdżalni, którą pozyskano dzięki staraniom Komisariatu Generalnego RP. Proboszczem został ks. Bronisław Komorowski. W 1932 r. Polacy otrzymali nowo zbudowany kościół pod wezwaniem Chrystusa Króla, którego proboszczem został bł. ks. Franciszek Rogaczewski. Księża ci, oprócz posługi kapłańskiej, aktywnie uczestniczyli w polskim ruchu narodowym i społecznym. Uczestniczyli w pracach Polskiej Macierzy Szkolnej, opiekowali się polskim harcerstwem, wykładali katechezę w gdańskich szkołach, wygłaszali specjalne kazania dla ludności polskiej, włączali się do prac polskich stowarzyszeń, wchodzili w skład Zarządu Głównego Gminy Polskiej – Związku Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku.

that the Polish population did not have their own church in Gdańsk, a Society for the Construction of Polish Churches was established in 1923. The vicar of the Church of St. Nicholas, Fr. Bronisław Komorowski, became its president. In 1925, a new church of St. Stanislaus was consecrated in Wrzeszcz, in the place of an old riding-school, which had been acquired thanks to the efforts of the General Commissariat of the Republic of Poland. Fr. Bronisław Komorowski became the parish priest. In 1932, Poles received a newly built church of Christ the King, whose parish priest became Bl. Fr. Franciszek Rogaczewski. In addition to their ministry, these priests actively participated in the Polish national and social movement. They took part in the work of the Polish Educational Society, oversaw Polish scouting, gave religious classes in schools in Gdańsk and special sermons to the Polish population, participated in the work of Polish associations as well as became members of the Main Board of the Polish Community-the Union of Poles in the Free City of Danzig.

Pamiątka I Komunii Świętej, W środku bł. ks. Maksymilian Górecki

Commemoration of First Communion, Bl. Fr. Maksymilian Górecki in the middle

HARCERZAMI SCOUTS

Od 1920 r. datuje się rozwój harcerstwa polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku. 8 sierpnia tego roku powstała I Męska Drużyna Harcerzy im. Zygmunta Augusta. Jej założycielami byli bracia Stefan i Witold Kopczyńscy, Mieczysław Tejkowski oraz doktorzy Mirau i Witkowski. Jej drużynowym został dr Stefan Mirau, przybocznym dr Witold Kopczyński, a opiekunem dr Franciszek Kręcki i dr Bernard Filarski. We wrześniu 1920 r. powstała I Gdańska Drużyna Harcerek im. Emilii Plater. Harcerstwo gdańskie było wspierane przez Wydział Polaków Zagranicą Działu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Główną bazą harcerstwa polskiego były szkoły Macierzy Szkolnej. Później powstały samodzielne zastępy harcerskie w Oliwie i Sopocie. Od 1932 r. w szkołach senackich zaczęły powstawać nowe drużyny harcerskie i gromady zuchowe.

Polish Scouting in the Free City of Danzig dates back to 1920. On August 8 of that year the first Male Scout Unit was established named in the honour of Sigismund II Augustus was created. Its founders were the Kopczyński brothers, Mieczysław Tejkowski and Drs. Mirau and Witkowski. Its leader was Dr Stefan Mirau, the adjutant – Dr Witold Kopczyński, and the supervisor – Dr Franciszek Kręcki and Dr Bernard Filarski. In September 1920, the first Gdańsk Female Scout Unit was established named in the honour of Emilia Plater. Gdańsk scouting was supported by the Foreign Office of the Consular Department of the Ministry of Foreign Affairs. The main base of Polish scouting were the schools of the Polish Educational Society. Later, there were independent scouting teams in Oliwa and Sopot. From 1932, new scouting and cub

W uznaniu działalności harcerstwa w Wolnym Mieście Gdańsku Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego 10 stycznia 1935 r. podniosło komendę hufca harcerzy do rangi Komendy Chorągwi, której podlegały cztery hufce obejmujące 24 drużyny i gromady zuchowe z Ełganowa, Trąbek Wielkich, Pszczółek, Oruni i Piekła. Komendantem chorągwi mianowany został Alf Liczmański. 3 września 1935 r. utworzono w Wolnym Mieście Gdańsku Zarząd Okręgu ZHP z przewodniczącym dr. Franciszkiem Kręckim, a dr Stefan Mirau został kierownikiem Referatu Lekarskiego w Komendzie Gdańskiej Chorągwi. Jednym z najaktywniejszych kół Związku Harcerstwa Polskiego w Gdańsku była Gromada Starsza Harcerska powstała na Politechnice Gdańskiej. Naczelną organizacją polskich studentów była „Bratnia Pomoc – Zrzeszenie Studentów Polskich Politechniki Gdańskiej". Głównym zadaniem harcerstwa polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku było wychowanie moralne, morskie i lotnicze młodzieży polskiej. Harcerze brali udział w uroczystościach Polonii Gdańskiej w Tczewie, w Święcie Morza w Gdyni itp. Uczestniczyli w zlotach organizowanych w Polsce oraz w zlotach międzynarodowych, w rejsach organizowanych na „Darze Pomorza" po Bałtyku.

scouting teams began to emerge in the Senate schools. In recognition of the scouts' activity in the Free City of Danzig, on January 10, 1935, the Head Office of the Polish Scouting Association raised the command of the scout troop to the rank of the regiment, which included four troops comprising 24 teams and cub teams from Ełganowo, Trąbki Wielkie, Pszczółki, Orunia and Piekło. The commandant of the regiment was named Alf Liczmański. On September 3, 1935, the District Board of the Polish Scouting Association was formed in the Free City of Danzig with Dr Franciszek Kręcki as chairman and Dr Stefan Mirau - the head of the Medical Department of the Gdańsk Regiment. One of the most active circles of the Polish Scouting Association in Gdańsk was the Elder Scout Troop established at the Gdańsk University of Technology. The main organization of Polish students was "Brotherly Help – Association of Polish Students from the Gdańsk University of Technology". The main task of the Polish Scouting in the Free City of Danzig was the moral education of Polish youth as well as sea and air training. The scouts took part in the celebrations of the Gdańsk Polonia in Tczew, at the Sea Festival in Gdynia, etc. They participated in rallies organized in Poland and in international rallies, on cruises organized on the Dar Pomorza [Gift of Pomerania] ship on the Baltic Sea.

Harcerze Gimnazjum Polskiego w Gdańsku w powrotnej drodze z obozu „pod Reglami"

Scouts of the Polish Gymnasium in Gdańsk on the way back from the "Under Regle" camp

SPORTOWCAMI ATHLETES

Po procesie jednoczenia Towarzystw Gimnastycznych „Sokół" z trzech byłych zaborów, 20 czerwca 1920 r. w Gdańsku wybrano zarząd powstającego Okręgu I Gdańskiego. Prezesem został dr Franciszek Kręcki. Działalność TG „Sokół" stanowiła praca na polu sportowym i kulturalnym, a w szczególności pielęgnowanie gimnastyki, rozbudzanie ducha towarzyskiego przez urządzanie lekcji gimnastyki, popisów publicznych, zabaw zimowych i letnich, śpiewu i odczytów, szerzenie wśród członków oświaty narodowej i budzenie ducha obywatelskiego. W 1922 r. w gdańskim „Sokole" zlikwidowano sekcję piłki nożnej, w zamian powstał Klub Sportowy „Gedania", który dysponował sekcją piłkarską, od 1931 także lekkoatletyczną, kolarską, motorową, hokejową i bokserską. Klub

After the unification of the "Sokół" Gymnastic Societies from the three former partitions, on June 20, 1920, the board of the emerging First Gdańsk District was elected in Gdańsk. Its president became Dr Franciszek Kręcki. The activity of "Sokół" included work in the field of sports and culture, and in particular-nurturing gymnastics, fostering social spirit by organizing gymnastics lessons, public performances, winter and summer games, singing and readings, spreading national education and awakening civic spirit. In 1922, the football section was liquidated at the "Sokół" in Gdańsk, and in exchange the "Gedania" Sports Club was created, which had a football section, and starting from1931 also athletics, cycling, motor, hockey and boxing sections. This club,

Sekcja piłkarska KS Gedanii na stadionie w Gdańsku–Wrzeszczu

Football section at the "Gedania" Sports Club on a stadium in Gdańsk-Wrzeszcz

ten, o strukturze wielosekcyjnej zrzeszał dorosłych, młodzież i dzieci obu płci i był ważnym elementem budowania tożsamości Polaków w Gdańsku. Odnosząc sukcesy w rywalizacji z drużynami niemieckimi, utrzymując kontakty z Rzeczypospolitą „Gedania" była wizytówką Polaków, klubem z którym się mocno identyfikowali. W 1929 r. założono Akademicki Aeroklub Gdański, przekształcony w 1933 r. na Aeroklub Gdański, umożliwiając w ten sposób dostęp do sportu lotniczego osobom spoza grona studenckiego. Nie mając dostępu do gdańskich lotnisk, aeroklub zbudował własne lotnisko w Rumii. Działalność sportowa była jedną z najważniejszych form aktywności społeczno-kulturalnej Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku.

with a multi-section structure, had amongst its members adults, youth and children of both sexes and was an important element in building the identity of Poles in Gdańsk. Due to its successes in competing against German teams and maintaining contacts with the Republic of Poland, "Gedania" became a crowning achievement for Poles, a club with which they strongly identified. In 1929, the Academic Gdańsk Aeroclub was established, transformed into the Gdańsk Aeroclub in 1933, allowing access to the air sport for people from outside the student group. Having no access to Gdańsk airports, the aeroclub built its own airport in Rumia. Sports activity was one of the most important forms of socio-cultural activity of Poles in the Free City of Danzig.

Sekcja bokserska „Bałtyk"
Boxing section "Bałtyk" (eng.Baltic)

UCZESTNIKAMI ŻYCIA KULTURALNEGO

PARTICIPANTS IN CULTURAL LIFE

Oprócz szkół i przedszkoli powstawały dla Polaków świetlice Związku Polaków, biblioteki i księgarnie. Rozwijał się teatr amatorski, a przy różnych organizacjach i stowarzyszeniach powstawały zespoły instrumentalne. Powstały cztery polskie drukarnie, które wydawały 26 różnych czasopism o problematyce społeczno-politycznej i gospodarczej i kulturalnej. Od 1921 r. działał w Gdańsku zespół amatorski pod nazwą Koło Miłośników Sceny, które dawało przedstawienia nie tylko w Gdańsku, ale również w Tczewie, Starogardzie i Bydgoszczy. W 1929 r. Powstał Teatr Macierzy Szkolnej, który do 1934 r. organizował gościnne występy teatrów zawodowych i poważniejsze imprezy amatorskie. W 1935 r. działacze z kręgu Związku Polaków założyli Teatrzyk Kukiełkowy „Skrzat". Swój zespół teatralny utworzyło Gimnazjum Polskie, działalność teatralną prowadziła również

In addition to schools and kindergartens, clubs of the Association of Poles, libraries and bookstores were created for Poles. Amateur theatre was developing, and music bands were created for various organizations and associations. Four Polish editorial offices were created, which published 26 different magazines on socio-political, economic and cultural issues. From 1921, an amateur troupe operated in Gdańsk under the name of Stage Enthusiasts Society, which gave performances not only in Gdańsk, but also in Tczew, Starogard and Bydgoszcz. In 1929, the Theatre of the Polish Educational Society was established, which until 1934 had been organizing guest performances of professional theatres and major amateur events. In 1935, activists from the Union of Poles founded the Skrzat [Sprite] Puppet Theatre. The Polish Junior High School created its theatre troupe,

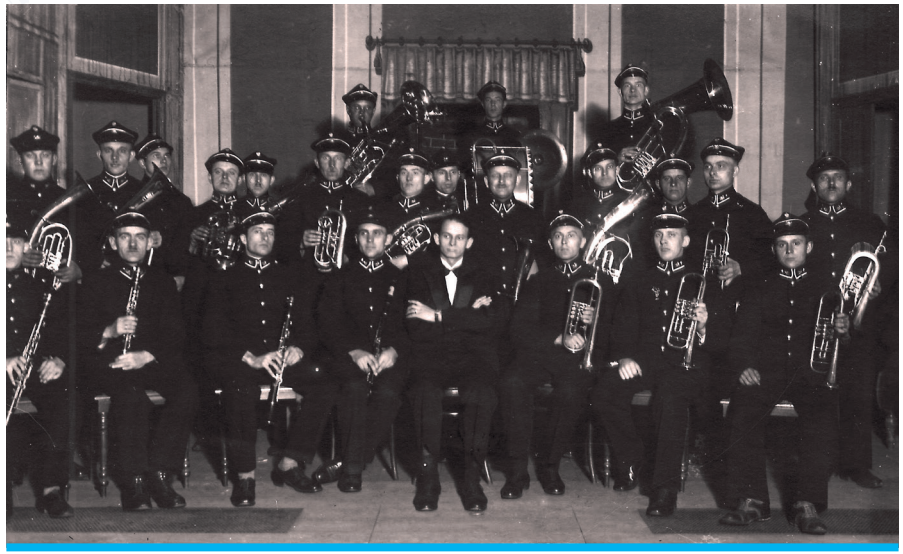

Orkiestra pocztowa
Postmen orchestra

Polska Szkoła Handlowa. Krzewieniem śpiewu i muzyki wśród Polaków Wolnego Miasta Gdańska zajmowało się Konserwatorium Muzyczne, które powstało w 1929 r. Jego kierownikiem od 1934 r. był kompozytor, dyrygent i wiolonczelista, profesor Kazimierz Wiłkomirski. Zarówno pedagodzy Konserwatorium jak i uczniowie koncertowali z okazji uroczystości państwowych czy okolicznościowych imprez propagując muzykę polską. Ważnym przejawem polskiej kultury muzycznej Wolnego Miasta Gdańska były orkiestry muzyczne i chóry. Zespoły amatorskie powstawały przy dyrekcji PKP, przy Poczcie Polskiej w Gdańsku, przy innych polskich instytucjach, a ich członkowie rekrutowali się spośród urzędników i pracowników fizycznych. W 1928 r. założona została orkiestra Poczty Polskiej w Gdańsku, a w 1934 r. orkiestra kolejowa. Trzy zespoły orkiestrowe działały przy Stowarzyszeniu Polsko-Katolickiej Młodzieży – orkiestra symfoniczna, orkiestra dęta i zespół mandolinowy. Rozpowszechnione i popularne były w Gdańsku polskie zespoły wokalne. Działały Towarzystwa Śpiewacze: w Gdańsku „Lutnia", „Cecylia" i „Moniuszko", we Wrzeszczu „Cecylia", w Oruni – „Lira", w Siedlcach – „Harmonia", w Nowym Porcie – „Cecylia", „Lutnia" w Oliwie i Sopocie oraz „Cecylia" w Piekle. Dyrygentami sopockiej „Lutni" byli między innymi Lubomir Szopiński oraz ks. Władysław Szymański. 11 lipca 1922 r. w Wolnym Mieście Gdańsku powstało Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki.

and the Polish School of Commerce also ran theatre activities. Engaged in promoting singing and music among the Poles of the Free City of Danzig was the Music Conservatory established in 1929. Its director in 1934 became the composer, conductor and cellist, Professor Kazimierz Wiłkomirski. Both the Conservatory educators and the students gave concerts during state ceremonies or for occasional events, promoting Polish music. An important manifestation of the Polish musical culture of the Free City of Danzig were music orchestras and choirs. Amateur bands were created at the Polish Railways directorate, at the Polish Post Office in Gdańsk, and at other Polish institutions, and their members were recruited amongst officials and manual workers. In 1928, the orchestra of the Polish Postal Service in Gdańsk was founded, and in 1934 a railway orchestra. Three orchestras operated at the Polish-Catholic Youth Association – a symphony orchestra, a concert band and a mandolin band. Also popular in Gdańsk were Polish vocal ensembles. Singers' Societies were active: in Gdańsk "Lutnia", "Cecylia" and "Moniuszko", in Wrzeszcz "Cecylia", in Orunia – "Lira", in Siedlce – "Harmonia", in Nowy Port – "Cecylia", "Lutnia" in Oliwa and Sopot, and "Cecylia" in Piekło. The conductors of the Sopot "Lutnia" were, among others, Lubomir Szopiński and Fr. Władysław Szymański. On July 11, 1922, the Society of Friends of Science and Arts was established in the Free City of Danzig.

WIĘŹNIAMI OBOZU KONCENTRACYJNEGO STUTTHOF

Mimo, że Polacy od samego początku napotykali w swojej działalności na utrudnienia ze strony władz Wolnego Miasta Gdańska, to ich sytuacja znacznie pogorszyła się po przyjeździe w październiku 1930 r. do Gdańska Alberta Forstera, jako komisarycznego przywódcy obszaru Wolnego Miasta Gdańska. Forster konsekwentnie dążył do całkowitego usunięcia Polaków z Volkstagen i przejęcia władzy w Wolnym Mieście Gdańsku przez NSDAP. W wyborach do Volkstagen w roku 1933 i 1935 NSDAP uzyskała absolutną większość. W 1937 r. Forster doprowadził do likwidacji działających w Gdańsku partii opozycyjnych. Mieszkaniec Gdańska, Brunon Zwarra był świadkiem, jak *Niemal z każdym dniem życie w Gdańsku nabierało innego wyrazu. Propaganda hitlerowska nie dawała społeczeństwu ani chwili oddechu. W dniu 20 czerwca 1939 roku zakomunikowano radośnie, że w Volkstagu zasiedli nareszcie sami posłowie hitlerowscy w mundurach. Dano przy tym do zrozumienia, iż pozostali dwaj cywilni posłowie Polacy Antoni Lendzion i Bronisław Budzyński dla nich już się nie liczyli.* 1 września, w chwili wybuchu II wojny światowej, Albert Forster w przemówieniu do ludności niemieckiej Gdańska ogłosił włączenie Wolnego Miasta Gdańska wraz z całym terytorium i wszystkimi mieszkańcami do III Rzeszy. Od razu przystąpiono do aresztowań Polaków, których nazwiska znajdowały się na listach proskrypcyjnych. Aresztowano wszystkich pracowników Komisariatu Generalnego RP, polskich urzędników pocztowych, kolejowych i celnych, mieszkających w Gdańsku oraz ich rodziny, polskich księży i nauczycieli, harcerzy i działaczy polskich organizacji społecznych i politycznych. Więźniowie, których

INMATES OF THE STUTTHOF CONCENTRATION CAMP

Although it was from the very beginning that Poles faced problems with the authorities of the Free City of Danzig, their situation became aggravated after Albert Forster arrived in Gdańsk in October 1930 as the commissar leader of the Free City of Danzig. Forster consistently sought to completely remove Poles from the Volkstagen and take over power in the Free City of Danzig with the aid of NSDAP. In the Volkstagen elections in 1933 and 1935, NSDAP obtained an absolute majority. In 1937, Forster led to the liquidation of opposition parties operating in Gdańsk. A resident of Gdańsk, Bruno Zwarra, was a witness to how *Almost with every day life in Gdańsk was taking on a different expression. Nazi propaganda did not allow the public even a moment of relief. On June 20, 1939, it was joyfully announced that Volkstag was at last occupied by solely uniformed Nazi deputies. At the same time, it was made clear that the remaining two civilian deputies, Poles Antoni Lendzion and Bronisław Budzyński, no longer counted on them.* On September 1, at the outbreak of World War II, Albert Forster in his speech to the German population of Gdańsk announced the incorporation of the Free City of Danzig, together with its entire territory and all its residents, to the Third Reich. Immediately arrests of Poles began, whose names were on the proscription lists. All employees of the General Commissariat of the Republic of Poland, Polish postal service, railway and customs officials living in Gdańsk and their families, Polish priests and teachers, scouts and activists of Polish social and political organizations were arrested. The prisoners, who

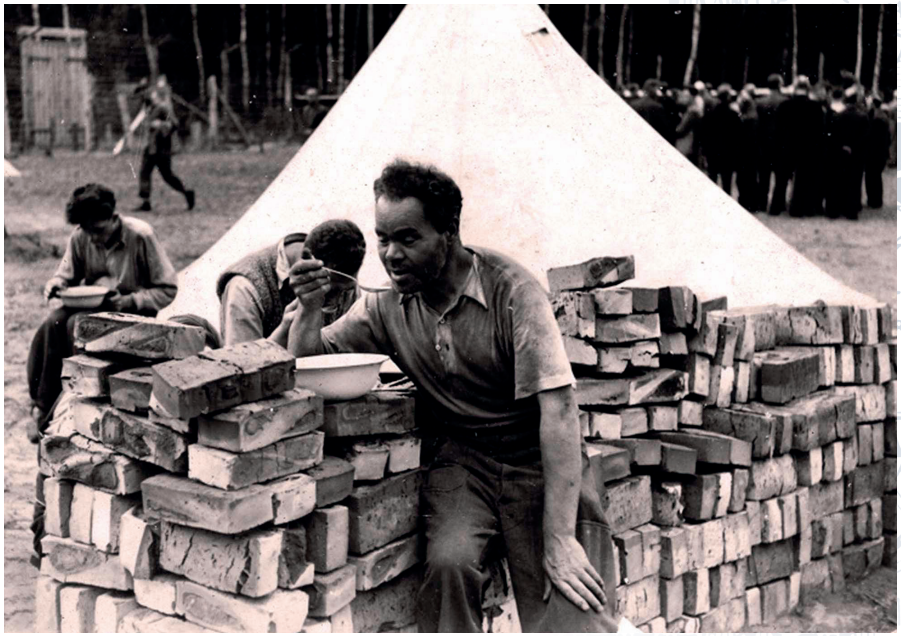

Pierwsi więźniowie obozu Stutthof podczas budowy baraków

First Stutthof prisoners during the construction of the baracks

2 września 1939 r. przywieziono na teren przyszłego obozu położonego na skraju wsi Stutthof, weszli w skład kilku komand roboczych, które do końca 1939 r. wykonywały niezbędne prace związane z niwelacją terenu (komando Planierung), dostarczaniem budulca (Waldkolonne zwane też Waldkommando i Transporkolonne inaczej nazywane Wagenkolonne lub Rollwagen) oraz budową pierwszych baraków mieszkalnych i administracyjnych oraz części gospodarczej (warsztat stolarsko-ciesielski, komando elektryków, komando zdunów).

W styczniu 1940 r. na terenie obozu Stutthof odbyło się posiedzenie policyjnego sądu doraźnego (Standgericht). Skazani na śmierć z jego wyroku zostali rozstrzelani w dwóch grupach w lesie w pobliżu obozu. Pierwszą grupę, 22 soby – działaczy gdańskich, w tym księży: bł. ks. Franciszka Rogaczewskiego, ks. Bernarda Wieckiego, ks. Władysława Szymańskiego, Antoniego Lendziona, Franciszka Kręckiego, kolejarzy oraz członków Rady Portu i Dróg Wodnych rozstrzelano 11 stycznia 1940 r. Drugą grupę, w której byli bł. ks. Bronisław Komorowski i bł. ks. Marian Górecki, liczącą 67 osób rozstrzelano w Wielki Piątek 1940 r. Część Polaków z Gdańska wraz z innymi więźniami została odesłana 9 i 19 kwietnia 1940 r. do KL Sachsenhausen, a następnie do KL Mauthausen-Gusen.

on September 2, 1939, were brought to where the camp was to be built on the outskirts of the village of Stutthof, formed part of several labour commissions, which until the end of 1939 had performed the necessary works related to levelling the land (commando Planierung), supplying building material (Waldkolonne also called Waldkommando and Transporkolonne otherwise called Wagenkolonne or Rollwagen) and the construction of the first residential and administrative barracks as well as the utility part (carpentry workshop, electricians' commando, stove fitters' commando).

In January 1940, a drumhead court-martial (Standgericht) was held at the Stutthof camp. Those sentenced to death were shot in two groups in the woods near the camp. The first group, 22 people – Gdańsk activists, including priests: Bl. Fr. Franciszek Rogaczewski, Fr. Bernard Wiecki, Fr. Władysław Szymański, Antoni Lendzion, Franciszek Kręcki, railwaymen and members of the Council of Port and Waterways, were shot on January 11, 1940. The second group of 67 people The second group in which the Bl. Fr. Bronisław Komorowski and Bl. Fr. Marian Górecki were, were shot on Good Friday 1940. Some Poles from Gdańsk were sent away on 9 and 19 April 1940 together with other prisoners to KL Sachsenhausen, and later to KL Mauthausen-Gusen.

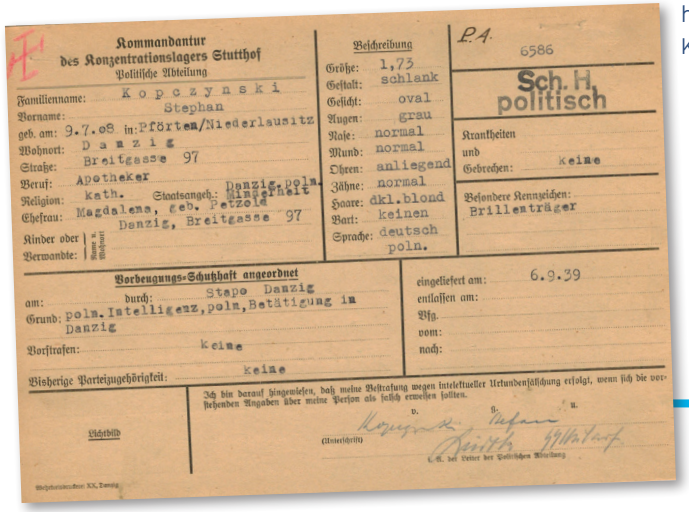

Kommandantur
des Konzentrationslagers Stutthof
Politische Abteilung

Familienname: Kopczynski
Vorname: Stephan
geb. am: 9.7.08 in: Pförten/Niederlausitz
Wohnort: Danzig
Straße: Breitgasse 97
Beruf: Apotheker
Religion: kath. Staatsangeh.: Danzig, poln. Eingerheit
Ehefrau: Magdalena, geb. Petzold
Danzig, Breitgasse 97
Kinder oder Verwandte:

Beschreibung
Größe: 1,73
Gestalt: schlank
Gesicht: oval
Augen: grau
Nase: normal
Mund: normal
Ohren: anliegend
Zähne: normal
Haare: dkl. blond
Bart: keinen
Sprache: deutsch poln.

P.A. 6586
Sch. H. politisch
Krankheiten und Gebrechen: keine
Besondere Kennzeichen: Brillenträger

Vorbeugungs-Schutzhaft angeordnet
am: durch: Stapo Danzig
Grund: poln. Intelligenz, poln. Betätigung im Danzig
Vorstrafen: keine
Bisherige Parteizugehörigkeit: keine

eingeliefert am: 6.9.39
entlassen am:
Vfg.
vom:
nach:

Ich bin darauf hingewiesen, daß meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die vorstehenden Angaben über meine Person als falsch erweisen sollten.

Lichtbild

(Unterschrift)

Karta personalna dr. Stefana Kopczyńskiego aresztowanego za przynależność do polskiej inteligencji w Gdańsku

Personal card of Dr Stefan Kopczyński, arrested for being a part of polish intellgentsia

ZAWSZE WIERNYMI!

Polacy z Wolnego Miasta Gdańska, zarówno ci mieszkający tu od pokoleń, jak i przybyli doń za pracą na początku XX w. identyfikowali się z krajem, jego językiem, kulturą i tradycją. Zaangażowani w walkę o niepodległość przed 1918 r. z nadzieją przyjęli postanowienia traktatu wersalskiego, na mocy którego powstało Wolne Miasto Gdańsk, a którego obywatele-Niemcy i Polacy mieli w założeniu pokojowo, równoprawnie koegzystować. W miarę narastania nastrojów antypolskich, szczególnie po dojściu do władzy partii NSDAP Adolfa Hiltera wzmagali działania propartiotyczne: pielęgnowali kulturę polską, rozumiejąc szczególną potrzebę krzewienia jej wśród dzieci i młodzieży, organizowali się z związki i stowarzyszenia. Ta niewielka, około dziesięcioprocentowa grupa obywateli mieszkańców WMG, która spotkała się z silną antypolską niechęcią, próbami dyskryminacji, germanizacji, namawianiem do zmiany narodowości pozostała zawsze wierna Rzeczypospolitej. Za tę wierność została skazana na obozy koncentracyjne, wywózki, prace przymusowe, rozłąki z rodzinami i nierzadko znalazła śmierć.

O niezaprzeczalnych związkach Gdańska z Polską świadczy symbolika zdobiąca Bramę Wyżynną – umieszczony po środku herb Rzeczypospolitej oraz inskrypcja Sapientissimae fiunt omnia que pro republica fiunt – Najmądrzej czyni się wszystko, co czyni się dla Rzeczypospolitej.

ALWAYS FAITHFUL!

Poles from the Free City of Danzig, both those who had lived there for generations and who had gone there for work in early 20th century, identified with the country, its language, culture and tradition. Involved in the struggle for independence before 1918, they accepted with hope the provisions of the Treaty of Versailles, under which the Free City of Danzig was established, and whose citizens – Germans and Poles alike were to coexist peacefully and equally. As the anti-Polish attitude grew, especially after Adolf Hilter's NSDAP came to power, they reinforced patriotic actions: they nurtured Polish culture, understood the special need to promote it among children and youth, organized themselves into unions and associations. This small group of citizens, constituting about 10% of the residents of the Free City of Danzig, who met with strong anti-Polish reluctance, attempts at discrimination, Germanization, and persuasion to change their nationality, remained loyal to the Polish Republic. For this fidelity they were sentenced to concentration camps, deportations, forced labour, separation from families, and often encountered death.

The undeniable connections between Gdańsk and Poland are shown by the symbolism decorating the Upland Gate – the coat of arms of the Republic of Poland and the inscription saying Sapientissimae fiunt omnia que pro republica fiunt – The wisest is all that is done for the republic.

APEL CIENI

Jerzy „Jurand" Nowicki

Stoi dziesiątkami tysiąc chwiejnych cieni,
A drugie tyle, faluje po ziemi.
Wtem! Padły jakieś komendy, słowa,
Cień za cieniem swą głowę chowa…
I słychać czyjeś kroki gdzieś w dali,
A serca nienawiść tysiąc ogni pali!
Chwieją się cienie, brak im jest siły…
Ich ciało zziębłe flegmony pokryły.
A jednak stoją, na coś czekają…
Skąd jeszcze tyle tej siły mają…?
Siła tą ich – nadzieja wytrwania…
Choć każdy z tych cieni na nogach się słania.
Czekają tak, aż… „Mützen ab!"
Dziesiątek cieni przelicza szwab.

SEN WIĘZNIA

Zdzisław Karr Jaworski

Śniła mi się nasza wioska,
mazowieckie nasze piaski
a pod gruszą Matka Boska,
strojna w swe korony blaski,
na rozstajnych drogach stała…

Śniła mi się nasza chatka,
nad kądzielą pochylona
przędła sobie moja matka,
samiuteńka, opuszczona,
stara, jak gołąbek biała…

Śniły mi się nasze łąki,
pola strojne ciężkim kłosem
a rozśpiewane skowronki
wydzwaniały drżącym głosem
Bożą łaskę, Pana chwałę.

Śniły mi się Wisły wody,
a w nich rybek pełne krocie
nasze pralechickie grody
ukapane w słońca złocie.
Niewzruszone i wspaniałe!

Śniła mi się puszcza ciemna,
mchem jej stopy podścielone,
od Prypeci aż do Niemna
wiecznym śniegiem otulone
śniły mi się nasze Tatry…

Śniło mi się – Mój Ty Boże! –
bryzgające pianą w górę
nasze cudne polskie morze!...
A nad morzem srebrnopióre
mewy wzniosły się jak wiatry…

Tak ci mi się dziwnie śniło
szkoda, że snem tylko było…

Stutthof

Muzeum Stutthof w Sztutowie

NIEMIECKI NAZISTOWSKI OBÓZ KONCENTRACYJNY I ZAGŁADY (1939-1945)

niepodległa | POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

MUZEUM GDAŃSKA

TPG

Centrum Rozwoju i Edukacji Młodzieży

TPE Towarzystwo Projektów Edukacyjnych

ISBN 978-83-63139-69-8